

SZAKMAI ZÁRÓ JELENTÉS

L. Rédei Mária Tanulási célú migráció c. 2005-2008 közötti OTKA pályázatáról

A pályázat alapvető célja az volt, hogy a nemzetközi migráció egyik értékteremtő formáját feltárja és ezzel az oktatási intézményeknek, az érdeklődő diákoknak és a területi szereplők számára ajánlásokat fogalmazzon meg.

A 4 éves kutatómunka és a nagyszámú publikáció eredményeként, valamint a témában benyújtott értekezésre, a témavezetőnek, Rédei Máriának MTA Doktora címet ítéltek meg. A kutatás záró tanulmánya, az alábbi tartalommal jelent meg 230 oldalban.

1. BEVEZETŐ

1.1. A migrációról, a mobilitásról

1.2. A tanulmányi célú mozgásról

2. A KUTATÁSI TEVÉKENYSÉG

2.1. A kutatási tevékenység tárgya

2.2. Kutatási tevékenység, Módszertan, Források

2.3. A vándorló, migráló szó jelentése

2.4. A migrációs folyamat értelmezése

2.4.1. Jogi keretei

2.4.2. Demográfiai vonatkozások

3. SZAKIRODALOMI ÁTTEKINTÉS

3.1. A tanulási migráció a képzettek mozgásának előjelzője

3.2. A nemzetközi tanulási mobilitás szakirodalma

3.2.1. Hazai irodalom

3.2.2. Nemzetközi irodalom

4. A NEMZETKÖZI FOLYAMATOK

4.1. A nagyvilág trendjei és térbeli jellemzői

4.1.1. Az ezredfordulót követő évek folyamatai

4.1.2. Nyelvi megosztottság

4.2. A diák migráció világ atlasza és magyarázó tényezői

4.2.1. A kibocsátók és a befogadók előnyei és hátrányai

4.2.2. A küldők és fogadók gazdasági környezete

4.2.3. Mít tanulnak külföldön

4.2.4. A fejlettebb környezetben élők mobilabbak

5. REGIONÁLIS FOLYAMATOK

5.1. A folyamat alakulását befolyásoló tényezők

5.2. Az európai unió új tagállamaiban zajló folyamatok

6. A HAZAI FOLYAMATOK

- 6.1. A kezdetekről
- 6.2. Hazai diákok külföldön
- 6.3. A Kárpát-medencei hallgatói mobilitásról
 - 6.3.1. A Magyarországra érkező hallgatók földrészek - országok szerint
 - 6.3.2. A Magyarországon tanuló külföldi hallgatók megoszlása képzési típus szerint
 - 6.3.3. A legnépszerűbb karok Magyarországon
 - 6.3.4. Post-graduális - Doktori képzés
 - 6.3.5. Dolgozó tanulók
 - 6.3.6. Mindenütt megéri diplomát szerezni - különösen Magyarországon
 - 6.3.7. Mennyire akarnak a magyar fiatalok külföldön tanulni?
 - 6.3.8. Orvos szak
 - 6.3.9. Műszaki informatikai szak
 - 6.3.10. Gazdálkodás és menedzsment szak
 - 6.3.11. Álláslehetőség külföldön szerzett diplomával
7. MIT IGAZOLNAK AZ EMPIRIKUS ADATOK?
 - 7.1. Előnyök és hátrányok – kinek mi?
 - 7.2. A hallgatói mobilitással a szellemi tőke növelhető
 - 7.3. A más országban történő tanulás ún. „kulturális sokk” hatással jár együtt
 - 7.4. A folyamat irányítása haszonnal jár
 - 7.5. A hazatérő migráció
 - 7.6. Az intézményi kapcsolatok
8. A KUTATÁS TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEI
9. ÖSSZEFOGLALÁS
10. FELHASZNÁLT IRODALOM
11. ÁBRA-, TÁBLÁZAT- ÉS TÉRKÉPJEGYZÉK
 - 11.1. Ábrajegyzék
 - 11.2. Táblázatjegyzék
 - 11.3. Térképjegyzék
12. FÜGGELÉK

Az értekezés bevezetőjében felvettem néhány kérdést, amire kiemelten szeretnék visszatérni. Megállapítottam, hogy a tanulmányi célú mozgás, a személyek szabad áramlásán belül, egy olyan tartózkodási jogi kategória, ami a felfutó érdeklődésnek köszönhetően is formálódik, pontosításra került. Azzal összefüggésben, hogy Magyarország most került be a Schengeni szabad áramlási térbe, valamint növekvő érdeklődés van az ilyen típusú bejutás iránt, időszerű és jogilag is szabályozott kérdéseket érintettem. Ugyanakkor a hazai statisztikai adatgyűjtés nem rendelkezik olyan szétválasztott adatokkal, amiből megállapítható lenne az, hogy hány un. oktatási szempontból belföldi hallgató van, akik ugyan külföldi állampolgárok, de

letelepedési engedéllyel rendelkeznek. És hány olyan, akik nemcsak külföld állampolgárok, de más országba is végzik a tanulmányaikat. Az EUROSTAT adatbázisa arra törekszik, hogy ez a megkülönböztetés valósuljon meg. Mivel a hagyományosan nagy befogadó országban az tapasztalható, hogy a külföldi hallgatók közel egy negyede és ez gyorsan felfutó hányad, akik már más migrációs formában az országban tartózkodnak.

A köznyelvben a diák migrációról, hallgató mobilitásról, külföldön tanulásról beszélünk, ami árnyalati különbségeket takar. A magyar 2007. évi tvr. változást hozott abban, hogy a legalább felsőfokú tanulmányokat tekintette e célú mozgásnak és az ennél fiatalabbkorúak mozgását korábban a család jog keretében szabályozta. Most ezt kiterjesztette a középiskoláskorúakra is, ami más országok gyakorlatával harmonizált. Így a diák és hallgatói migráció fogalma közeledett.

Túl a jogi megfogalmazáson, egyetértek azzal, hogy a külföldi középiskolai tanulmányok számottevő szerepet játszanak a szellemi tőkeképzésben és a korai életkorban történő befektetésben. A fordista fejlődéssel összefüggésben megállapítható, hogy a szellemi tőke került az érték teremtés középpontjába, aminek egyik gyors készség fejlesztő csatornája a más országban történő tanulás, végzettség megszerzése. Számos esetben egy későbbi migrációnak ez az előkészítője.

Az elmúlt évek bejutási gyakorlatához képest szigorítást jelent az, hogy nappali rendszerű és akkreditált oktatásra történő beiratkozást kér az értelmezés. Ez az ismérv hozzájárul ahhoz, hogy statisztikailag valóság-hű képet kapjunk. Napjaink mozgási folyamatai nemcsak a belépés jogi változataihoz kötődnek, hanem nő azoknak a szociális vonzatoknak is a követési igénye, amelyek már a mozgó embert „beépítik” a társadalmi, gazdasági és területi összefüggésekbe. Így a tanulás melletti munkavállalás, az egészségbiztosítás, a családi pótlékra való jogosultság követése mind a fogadóknak, mind a küldőknek érdeke. Ez nemcsak bővíti ismereteinket a tanulókról és környezetükről, de hozzájárul a résztvevők közötti párbeszéd folyamatosságához. A folyamatban résztvevők számára is egyszerűen azzal növelhető a haszon, ha a ráfordítás kisebb, mint az eredmény.

A kutatás az UNESCO adatbázisára támaszkodva a világra kitekintő elemzést végzett, amiben megállapította; a Human Development Index, a születéskor várható élettartam, a városiak aránya, a repülős elérhetőség, az idegen nyelvű oktatás, a nyelv maga, és az ország gazdasági fejlettsége, nyitottsága- szabadsága, a nyelvtudás, a szocializáció, a HDI értéke, a külföldi tőkebefektetés hatással vannak arra, hogy miként alakul a külföldön tanulók aránya. Azok az országok jelentkeznek a legnagyobb arányú hallgatói érdeklődéssel, amelyek felismerték ennek jelentőségét és képesek a költségek finanszírozására. A tanulással elérhető többlet

szempontjából kiemelt annak jelentősége, hogy a küldő és a fogadó régió mennyire hasonló, mekkora un. beilleszkedési nehézséggel kell a diákoknak megküzdeni. A fejlett világ gyakorlatához Magyarország csak most zárkózik fel, mivel a hazai hallgatók 3%-a vesz részt főként Erasmus oktatás keretében más országbeli tanulásban. Ez az arány máshol jellemzően 10-15%. Magyarország nemcsak kibocsátó, de hasonlóan a migráció egészéhez a befogadásban is meghatározó szerepet tölt be. Még akkor is igaz ez, ha ez döntő mértékben a környező országok magyar nemzetiségű hallgatóit jelenti.

Magyarország szerepe a nemzetközi tanulásban érintett országokhoz képest, feltörekvőnek jellemezhető. A Magyarországon a gyors felfutás ellenére a régi tagállamokra jellemző negyede található meg. Mindez összefüggésben van a következőkkel:

a gazdasági, társadalmi átmenetben részben most vált lehetővé a határok átjárhatósága, és sokak számára így vált nyilvánvalóvá, nem a jog, hanem a képességek hiánya korlátozta mozgásukat.

az emberek tapasztalják, hogy érdemes a szellemi képességek növelésébe fektetni, mert ez több esélyt jelent.

Hazánk esetében, nemcsak ennek megállapítása, de feltárása, követése új eredményt jelent. A magyar eset példát mutat arra, „ha az emberek azt tapasztalják, hogy tevékenységükre nincs igazi szükség, az egyéni fejlődésére fordított anyagiak nem térülnek meg,- szocializmus időszak-, akkor reményvesztetté válhatnak. Amennyiben kihívásokkal teli környezetben élnek, -piac gazdaság-, akkor maguk is többet tesznek annak érdekében, hogy az elvárásoknak megfeleljenek.”

A kutatás a statisztikai feldolgozás mellett, nagyszámú kérdőíves felvétellel és véleménnyel bizonyítva mutatta be azt, feltételezhető, Magyarország a jövőben is befogadó ország lesz, és fiataljaink érdeklődése, lehetősége a más országban történő tanulásra nő. Azzal, hogy olyan korosztályok lépnek be a tanulási folyamatba, akik már a piaci körülmények között szocializálódtak, nemzetközileg is felkészültebb munkaerő kerül foglalkoztatásra, ami várhatóan a korábbiaknál nagyobb arányú munkaerő mobilitási hajlandóságot eredményez. Ezekre lehetőségekre „pro-study” stratégiával javasolt felkészülni.

Kétségtelen, hogy a migrációval haszon érhető el a befogadói országban, ezért a folyamat irányítása kulcskérdés. A nemzetközi migráció *irányításával növelhető a befogadó országokban realizálódó haszon*, segíthető a beilleszkedés folyamata. A korábban kétszereplős (a migráns és a befogadó ország közötti) alkuba a multinacionális vállalatok is belépnek, hogy a számukra szükséges magasan képzett munkaerőt akadálytalanul mozgathassák, és elhárítsák a nemzeti szabályozások támasztotta akadályokat. Abban, hogy a

beilleszkedés folyamata tartós és minél teljesebb legyen, meghatározó a negyedik szereplőnek, az adott régió gazdájának a közreműködése. Ily módon valósulhat meg az, hogy a beilleszkedéssel kapcsolatos döntések, előrevivő megoldások, ott szülessenek, ahol a problémák felmerülnek. Ezt nevezzük a *migráció szubszidiaritásának*.

Az állam feladata, hogy megalapozza a hosszú távú nemzeti befogadási stratégiát, egyeztesse, hogy mi tekinthető nemzeti alapelvnek, és nemzetközi szinten harmonizálja ezt. Óvja az országot a tömeges beáramlás kezelhetetlen helyzetétől, és irányítsa az illegális migráció elleni akciókat. Ha ezeket a teendőit hibásan teljesíti, sérül a haszonelvűség szempontja, és előtérbe kerül a biztonság kérdése. Minden nemzetközi szervezet felhívja a figyelmet az államoknak arra a felelősségére, hogy törekedjenek ott élő lakosságuk megtartására. Az állam feladata, hogy biztosítsa a közoktatás színvonalát, az ott megszereshető jártassággal tegye lehetővé a külföldi tanulást; mint idegennyelvtudás, információs–technológiai alkalmazás, nyitott személyiség, kommunikációs stílus, más helyekről ismeret, szokás és kultúra terjesztése. Növekvő külföldi tanulási lehetőség specializált területeken és legyen a támogatás része a bizonyos idő utáni visszatérés, esetleg az oktatásukra fordított kompenzációs költségek visszatérítése, ami áthárítható költség a befogadói régió, munkáltató részére, akik többlet tesznek szert azzal, hogy az alkalmas munkaerőt a megfelelő időben és helyen, a megfelelő feladatra megtalálták.

A migráns érdeke, hogy a helyváltoztatásra irányuló döntését a lehető legjobban megalapozza, megismerje a célterületet és egyéni adottságaival egyeztetve, az adott jogi kereteknek megfelelően kivitelezze elhatározását. A helyváltoztató személynek értékelnie kell a döntését érintő jogi, gazdasági, mentális érdekeket, tisztázva, hogy akciója előbbre viszi-e az életét. Mindennek érdekében információkat kell gyűjtenie.

A régiók intézményei hozzájárulhatnak a beilleszkedés, az alkalmazkodás folyamatának sikerességéhez. Ezért a területek gazdáinak arra kell törekedniük, hogy jövőképüket, fejlesztési terveiket megismertessék a betelepülővel, adjanak a beilleszkedéséhez támogatást és vonják be az egyeztetésbe. Ezzel a lehetséges feszültségek, konfliktusok is megelőzhetők. A helyváltoztató személynek értékelnie kell a jogi, gazdasági, mentális érdekeket, hogy vajon az elmozdulással előbbre viszi-e az életét. A megalapozás érdekében információt kell gyűjtenie, és azok értékelése alapozhatja meg mobilitási döntését.

Az oktatási intézmény feladata azon felismerés erősítése, hogy oktatással, humán befektetéssel maguk az ott élők is jutnak többlethez, amit hasznosítani szeretnék. A régiókkal együtt a siker fokozható avagy mérsékelhető azzal, ha a beilleszkedés az alkalmazkodás folyamatosan megy végbe. Ezért a területek gazdáinak arra kell törekedni, hogy jövőképüket, fejlesztésüket

megismertessék a betelepülővel, adjanak számára a beilleszkedésben támogatást és vonják be az egyeztetésbe. Ezzel a lehetséges feszültségek, konfliktusok is megelőzhetők.

Az érdekek aktuális érvényesítése a legnehezebb. A nagy tapasztalattal és kapcsolattal rendelkező transznacionális vállalatok esetében több országban is az tapasztalható, hogy az ő érdekeik átlépik a nemzeti munkaerő piaci védőket és preferenciákat. A sikeres beilleszkedés az államnak biztonságot és a minőségi munkaerő megőrzését jelenti, a migráló személy ily módon képességeinek megfelelő hatékony munkát képes végezni, és a régió, a tulajdonos többletértékhez jut. Itt többletet jelenthet az is, ha nem szükséges külön erőforrásokat biztosítani arra, hogy a biztonság, az egyensúly fennmaradjon. Az esetek egy részében a küldő országoknak következtetés kell levonni a tekintetben, hogy ha elveszti polgárait, különösen a magasan képzetteket mi történik. Vagyis nem képes számukra a szülőhelyen perspektívát nyújtani, ugyanakkor megértéssel kell lennie abba az irányba is, hogy ha ők képesek növelni humán tőkéjüket a más országban történő letelepedéssel. *A jövő egyik kérdése tehát az, hogy miként viszonyul a termelés globális üzleti szempontja a munkaerő egyéni mobilitási döntéséhez, és mindez milyen nemzeti stratégia keretében valósul meg, illetve miként érvényesülnek az egyeztetésben résztvevők szempontjai.*

A tanulási célú migráció tömegét, a graduális képzés jelenti, ami az oktatási intézményeknek bevételt és rangot, kapcsolatot. A posztgraduális képzésben résztvevők a helyi gazdaság versenyképességéhez járulnak hozzá azzal, hogy az oktatási térben lehetővé válik toborzásuk. A világon a hallgatói mobilitás földrajzilag koncentrált. A feltörekvő gazdaság országaiból jelentkező új érdeklődés, Kelet-Európa és Kína, ezt némileg fellazítja.

A tanulási migráció növekedése mind a kibocsátót, mind a befogadót stratégiai változásra készíteti. A kibocsátók arra törekednek, hogy mérsékeljék a szellemi veszteséget, felismerték azt, hogy tenni kell az otthoni oktatás elsoványodása ellen, ne váljon taszítóvá a hazai oktatás, mi több motiválóan hasson a külföldi érdeklődésre. Célszerű párbeszédet kezdeményezni annak érdekében, hogy azok, akikre az állam, oktatási költséget fordított, azok ennek egy részét kompenzációként visszajuttassák. Nem mindig pénzben, lehet kapcsolatokban, eljárások, módszerek technológiák terjesztésével is.

Az utóbbi évek felgyorsult nemzetközi változásai azt mutatják, hogy nemcsak a motiváló tényezők változnak, de azok hatásai is másként hatnak. Azok a térségek, ahol megjelent a külföldi tőkeberuházás, ott az igényli és használja a számára alkalmasnak ítélt munkaerőt. Itt közvetlen indíttatás van arra, hogy a tanulási befektetés, az elvárásoknak történő megfelelés érdekében nő a folyamatos képzés, akár otthon is teremnek perspektivikus lehetőségek, ami a migráció egyik humánus megoldása.

Megváltozott a helyzet abban is, hogy korábban nem volt remény az otthoni körülmények keresletet jelentő alakulására, a megszerzett képességek otthoni alkalmazására. A tanulmányaik végeztével visszatérő kínai vagy kelet-európai diákság erre hoz példát. Az átélt folyamatok hatására maguk is változtak, és többen már nem is a korábban elképzelték szerint mozogtak. A dinamika alapja a globális üzleti terjedés, az egész világra kiterjedő piacok hálózata, és ezen migránsok közötti kapcsolati háló kiteljesedése.

A világot átfogó folyamatok mellett a mikroelemek jelentik az igazi eredményes migrációt, mint vállalatnál, mint az adott településben élni. A nemzetközi jártasság azt is jelenti, hogy a képzettek mozgása tudatosabb, jobban értékelt, megértett és felmért migrációs döntésen alapul, ami a biztonságot is szolgálja.

A más országban történő tanulás a szellemi és kapcsolati tőke építésének egyik leggyorsabb és hatékonyabb folyamata. A fiatalkorban jelentkező nagyobb érdeklődés, a megszerzett tapasztalatok mélyen hatnak és formálják az értékrendjüket.

Az empirikus adatok bizonyították az önállóságban, az önbizalomban történő fejlődést. Tehát sokkal többet jelent, mint csupán nyelvi fejlődést. Itt nemcsak az iskolai végzettségről, hanem a képességek, a készségek, a jártasság fejlődéséről beszélhetünk, ami a tapasztalatokkal együtt fontos építőkövei a személyiségfejlődésének, és a munkaerő-piacon nagyra értékelt.

A növekedés korlátai abban fogalmazhatók meg, hogy a népesedési helyzet mekkora fiatal kohorszok kínálatát jelenti. Hogyan alakul a tudásgazdaság előrehaladásával és térbeli kiterjedése a kereslet. Mennyire lesz a fogadók elhelyezkedése koncentrált, és ez miként változik az elérhetőséggel összefüggésben.

A más országban történő tanulás még a húszadik században első felében is, kifejezetten a nyelv tökéletesítése érdekében indult. A tanulás helyszínének kiválasztásában és a tanulmányok sikerében alapvető fontosságú a nyelv. Az idegen nyelv elégtelen ismerete, nemcsak akadályozza az oktatásba történő belépést, de más ország szokásaival, kultúrájával se tudnak kapcsolatot építeni. Az öt vezető oktatási nagyhatalom nemcsak az ország imázs, a tanulmányok tartalma miatt, hanem az angol nyelv okán is magas preferenciát élvez. Vezető szerepük megtartása érdekében, folyamatos aktív promóciós tevékenységet végeznek. A nyelvi preferencia két irányba hat, az egyik az angol, mint általános nyelv tömeges használata felé, a másik a diaszpóra vagy második nyelv használata. Akik például korábbi gyarmati területekről érkeznek, gyakorta azért választják az adott országot, mert otthon annak nyelvén tanultak. A francia, vagy a spanyol nyelv esetén ez több országra megállapítható.

A migráció kultúra közvetítő folyamat, ami a nyelvi eszközökkel valósul meg. Egymás megértése, az ismeretek egyik országból a másikba történő átvitelében jelentkező nyelvi,

technikai akadályok napjainkban olyan korlátokat jelentenek, amelyek nem kedveznek a szabad áramlásnak. A globális világban az ún. transzferáló szerep jelentősége megnőtt. Az angolszász országok egyik előnye az, hogy nincsenek nyelvi korlátok, az angol nyelv terjedése, a nemzetközösségi kapcsolatokra alapozva működésük során a világ kínálatával számolhatnak. Ennek a nyelvileg szétdarabolt Európa, ellentéte. A globalizáció céljai akkor tudnak megvalósulni, ha a világon általánosan használt „ügymenet” elsajátításának eszköze, a technika, a nyelv és a tárgyi kultúra értelmében képes megvalósulni. Ezt támasztja az is alá, hogy a kozmopolita, és több nyelven történő képzésre törekvő intézményekbe fokozott érdeklődés tapasztalható. A megérkezés első hónapjában a hallgatók rész vesznek, ún. „bemelegítő, ráhangoló nyelvi kurzuson”.

Intézményi és családi háttér szerepe a motiváló döntésben és a tanulmányok finanszírozásában tapasztalható. Azt tudtuk igazolni, hogy azok, akik felismerték a jelentőségét a más országban folytatott tanulmányoknak, azok sokszor más szükségleteket megelőzve finanszírozzák a tanulmányok kiadását. A magasan képezett és tehetséges rétegek ezt az élet természetes életszakaszának tekintik. Új témaként jelent meg az intézményi kapacitás kérdése. Sokszor nem is közvetlenül az oktatási intézmények jelentik a szűk keresztmetszetet, hanem a kapcsolódó beruházások, mint lakhatás, sport és szórakozás, ami az oktatás helyszínének megválasztásában játszik fontos szerepet. Mi tagadás, a tanulmányok helyének megválasztásában az is szerepet kap, hogy érezték magukat azok, akik előttük kint jártak. A fiatalok között meggyőző az egymástól kapott személyes információ.

A tanulmányokkal összefüggő települési hatás ott mérhető, ahol az átlagosnál több külföldi hallgató van. Vannak olyan települések, ahol a város foglalkoztatottságának akár a felét is a külföldi tanulmányokkal összefüggő munkavégzés jelenti. Túl ezen, az itt tanulók hírért vizik a nagyvilágba az adott településnek, térségnek, baráti kapcsolatnak, esetleg családi kapcsolatok is alakulnak. Ezzel az átmeneti kötődés akár életre is szólhat.

Mivel is fejezhetném be ezt a munkát? Mivel négy évtizede foglalkozom nap, mint nap a migrációval, az itt leírtakat egy értékelési kutatási állapotnak tekintem. Ismét látom, hogy milyen új irányokba lehet haladni e téren. Az életemet elkísérő migráció, nagyszerű téma.

Budapest, 2009. 02. 25.

L. Rédei Mária témavezető